

GEÇİŞLİ DURUM EYLEMLERİNDE YAPTIRIM EKİNİN KULLANIMI

Kerime ÜSTÜNOVA*

Geliş Tarihi: Ağustos, 2017

Kabul Tarihi: Kasım, 2017

Öz

Yaptırım eki, cümleye yaptırın öznenin yanı sıra yapan öznenin yani ikincil öznenin girmesini zorunlu kılarak öge artışı sağlar. Kılış eylemleri için bağlayıcı olan bu kural, durum eylemlerinde farklıdır. Geçişsiz-durum eylemi, {-Ø/-I} ekiyle çekimlenmiş ikincil özne görevinde bir ad/zamir isterken geçişli-durum eylemi, {-A} ekiyle çekimlenmiş ikincil özne görevinde bir ad/zamir ister. Bazı geçişli-durum eylemleri yaptırım eki aldıklarında öge sayısı artmaz. Birincil nesneyle ikincil özne, birincil nesneyle birincil özne eş değer olursa yaptırımlı durum eylemi geçişli bile olsa cümleye birincil nesne girmez, nesne eksiltme olayı uygulanır. Birincil özneye ikincil öznenin eş değer olduğu durumlarda da ikincil özne eksiltmesi uygulanır. Ayrıca geçişli durum eylemleri yaptırım eki aldığı kurulan cümlede birincil nesne yüzey yapıya taşınırsa kurucu eylem {-A} ekiyle çekimlenmiş ikincil özne; birincil nesne için eksiltme yöntemi uygulanırsa {-Ø/-I} ekiyle çekimlenmiş ikincil özne ister.

Anahtar Sözcükler: Nedensellik, yaptırım, yaptırım eki, yaptırın özne, yapan özne, morfolojik çatı.

USAGE OF SANCTION AFFIX IN TRANSITIVE STATIVE VERBS

Abstract

The sanction affix, necessitates to enter the doer subject that is secondary subject as well as the causer subject to the sentence and so it provides item increase. This rule which is binder for action verbs works differently in stative verbs. Intransitive stative verb wants a noun / pronoun that is on duty secondary subject and conjugated with {-Ø / -I} affix, while transitive stative verb wants a noun / pronoun that is on duty secondary subject and conjugated with {-A} affix. When some transitive stative verbs take sanction affix, there is no increase in the number of elements in the sentence. When the primary object and the secondary subject and also the primary object and the primary subject are equivalent, the primary object does not enter the sentence even if the sanctioned stative verb is transitive; the object ellipsis event is applied. When the the primary subject and the secondary subject are equivalent, in this case the secondary subject ellipsis is applied. Also when transitive stative verbs take sanction affix, if the primary object is moved to surface structure in the sentence, founder verb wants to secondary subject that is conjugated with {-A} affix; if ellipsis method is applied for primary object the verb wants to secondary subject that is conjugated with {-Ø / -I} affix.

Keywords: Causality, sanction, sanction affix, causer subject, doer subject, morphological voice.

* Prof. Dr.; Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ustunovak@uludag.edu.tr.

Dil bilgisi çalışmalarında, *neden olma, yaptırma, oldurma, oluşturma, yardım etme, sağlama, izin verme* gibi anlamsal özelliklerin eylemlere, sıklıkla {-Dİr}, {-t}, {-İr}, {-r}, ender olarak {-DAr}, {-zİr} ekleri aracılığıyla verilişi, çatı kapsamında ele alınır. Bir başka deyişle bu özelliklerin morfolojik yöntemle gerçekleşmesi, {-Dİr}, {-t}, {-İr}, {-r}, {-DAr}, {-zİr} ekleri aracılığıyla olur. Caner Kerimoğlu, “Ettirgenlik, bir anlamda yapma ve olmalara ‘neden, aracı’ dâhil eden bir kategori olarak karşımıza çıkmaktadır. Çatıyı ‘özne-yüklem’ ilişkisi olarak değerlendirirsek bu kategorinin öznenin önceki fiille ilişkisini değiştiren bir işlev için kullanıldığı, cümleye yeni bir öğeyi dâhil etmesi bakımından çatı içerisinde incelenen diğer kategorilerden (edilgen, işteş vb.) ayrıldığı görülmektedir” (Kerimoğlu, 2009: 1738) sözleriyle ettirgenliği tanımlarken Funda Kara, ettirgenlik / oldurganlık terimleriyle karşıladığı bu eklerin işlevini şöyle ifade eder: “Ettirgenlik ekleri; cümleye, ekin niteliğine ve bağlama göre, biri(leri)ne gönüllü ya da zorla bir iş yaptırma anlamı kazandırır. Cümledeki anlamı ve eyleyenleri kuvvetlendirebilirler (Üst ettirgenlikte zorlama anlamı daha kuvvetlidir.). Ayrıca olumsuz bir fiilin irade dışında gerçekleşmesine sebep olabilir; fiilin anlamına zıtlık katarak tersi bir durum meydana getirebilirler” (Kara, 2016: 1213). Kamil İşeri, bu çatısal görünümü, “Yaptırım, öznenin ediminin başlangıçta izleneyi başlatan öznenin (gönderen) değerlendirdiği aşamayı oluşturmaktadır. Bu aşamada öznenin edim aşaması gönderen tarafından uygulanan, belirtilen yaptırım doğrultusunda değerlendirilir. Eyletim aşamasında özne, görevi kendi kendine üstlenmişse yaptırım aşamasında yine kendine dönük değerlendirme yapabilir. Anlatı izlencesinin başlangıcında yapılan sözleşme uyarınca gönderen, anlatı izlencesinin sonunda, yeniden ama bu kez yeni bir işleyle belirir. Kimi zaman da değerlendirmeyi yapan başka bir eyleyen konumunda yer almaktadır” (İşeri, 2008: 128) sözleriyle yaptırım olarak değerlendirir.

Türklük biliminin çok tartışılan, çok işlenen çatı konusunun tartışmalarını geride bırakarak -daha önceki çalışmalarımızda yer verildiğinden- yaptırım ekinin durum eylemlerine gelişinin sadece morfolojik yönden ele alınacağını belirtelim.¹ Özne-yüklem ilişkisi, temelde nedensellik ekseninde gerçekleşmekle birlikte çatısal-sözlüksel farklılıkları ifade etmek için *etkinlik, ettirgenlik, oldurganlık, katmerli ettirgenlik vb.* terimlerin kullanıldığı çatısal görünüm, bu çalışmada *yaptırımlı çatı*, ekler de *yaptırım eki* olarak adlandırılacaktır. Yaptırım eki, biçimsel açıdan cümleye ikincil öznenin, yani yaptıran öznenin yanı sıra yapan öznenin de girmesini zorunlu kılarak öge sayısını artırırken anlamsal olarak da hareketin bir başkası tarafından -isteğe bağlı ya da değil- yapılmasını sağlar. Mehman Musaoğlu, nedensellik

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Kerime Üstünova, Biçimleri Aynı İşlevleri ve Kategorileri Farklı Eklere Yönelik Bir İnceleme, *Turkish Studies*, S. 11/10, 681-692 / Kerime Üstünova, Eylem-Nesne İlişkileri Üzerine, Sadece {-İ}, {-Ø} Ekleriyle Çekimlenmiş Ad / Zamir Alan Eylemler mi Geçişli Sayılmalıdır?, *Turkish Studies*, 10 / 16, 1143-1152, / Kerime Üstünova, Edilgen Çatılı Eylemin Kullanım Alanı, *IX. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 135-141 / Kerime Üstünova, Yaptırımlı Eylemlerin Dilde Kullanımı, *Leyla Karahan Armağanı*, 851-860. / Kerime Üstünova, Geçişlilik, Geçişsizlik Nitelikleri Değişken Olabilir mi?, *Turkish Studies*, 7 / 2, 7-14.

kavramsallaşmasının bilişsel algılama çevrelerinin algısal nitelikli iltifat, mutluluk, arzu, istek, merhamet, sevgi, acıma vb. kavramlarıyla karşılıklı etkileşimliğinden sağlandığını ileri sürer (Musaoğlu 2008: 228).

Yaptırım ekinin kullanımı, eylemin karakteristik özelliklerine göre farklılık gösterir. Kılış, durum, oluş eylemlerinin yaptırım ekiyle buluşması cümle kurgusu bakımından değişikliklere yol açar. Eylemin kılış, durum, oluş özellikleri, dil bilgisi çalışmalarında sıklıkla yer bulan konulardan değildir. Oysa bu, çatı çalışmalarında göz önünde bulundurulması kaçınılmaz olan özelliklerdendir. Mehman Musaoğlu, konunun önemine "... fiil çatısı dizisel ve dizimsel ilişkilerinin temel hareket, iş, durum vb. ifade edilen devinimsel kavramlarına göre örnekleriyle bilişsel olarak kategorileştirilmesi, Türk dil biliminin bundan sonra ele alınacak güncel sorunlarından" (Musaoğlu, 2008: 215) sözleriyle dikkat çeker. Nafi Yalçın, eylemlerin sözü edilen özellikleri hakkında özetle şu değerlendirmeyi yapar:

Durum eylemi, bir varlığın belirli bir durumda ya da ortamda bulunduğunu belirtir. 'Durum' eylemine eşlik eden ve durumu anlatılan varlığın adı 'etkilenen' konusal rolündedir. sür-, dur- vb. 'Oluş' eylemleri bir nesne ya da kişinin genellikle istem dışı olarak 'durum' ya da 'ortam' değiştirmesini anlatır ve eyleme eşlik eden nesne ya da kişinin yüklendiği konusal rol 'etkilenen'dir. acık-, don-, ol-, bat- vb. 'İş' eylemi bir kişinin yaptığı bir işi, hareketi veya faaliyeti belirtir. Eylemi gerçekleştiren kişinin yüklendiği konusal rol 'kılıcı'dır. koş-, gül-, yat-, çalış-, sık- vb. 'İş-oluş' eylemleri hem bir kişinin veya nesnenin durumunda meydana gelen değişimi, hem de bu değişimi sağlayan eylemin biri tarafından gerçekleştirildiğini anlatır. kır-, aç-, sat-, bas- vb. (Yalçın, 2008: 1-12).

İstem dışı gerçekleştiği için kendi kendine olma ifade eden doğa olaylarının anlatıldığı oluş eylemleriyle hem yapan hem etkilenen konumundaki dönüşlü eylemler, kılış eylemi olmasına karşın, yaptırım eki almazlar. Kılış eylemleri, yaptırım eki alırlar ancak bu çalışmada sadece durum eylemleri ele alınacağı için kılış ve oluş eylemleri üzerinde durulmayacaktır. Durum eylemi; leksik, sentaktik² çatıya değinmeden yalnız morfolojik çatı yönünden değerlendirilecektir.

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi (Şekil Bilgisi) kitabında durum eylemleri için "alış-, az-, bağdaş-, bat-, beğen-, bekle, bez-, bık-, buna-, buy-, çim-, dinel-, gücen-, inle-, kan-, öze-, pepele-, sevin-, solu-, somurt-, sus-, şaşır-, tiksini-, titre-, uyukla-, uyu-, üşü-, yapış-, yat-gibi. Bu fiiller herhangi bir oluş ve kılışı değil yalnızca hareket hâlinde olmayan bir durumu

² Caner Kerimoğlu, "Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik" başlıklı çalışmasında ettirgenliği leksik ve sentaktik açıdan ele alır. Ettirgenliği "fiilin gerçekleşmesine aracılık eden, neden olan" bir başka aktörün cümleye dâhil edilmesi üzerine kurulu bir kategori olarak gören yazar, ettirgen bir eylemle kurulmuş cümlelerde bir tür neden-sonuç ilişkisi olduğunu belirtir (Kerimoğlu 2009: 1940).

veya takınılan bir tavrı gösterirler. Genellikle geçişsizdirler. Ancak içlerinde beğen-, özle-, gibi az sayıda geçişli olanları da vardır” (Korkmaz, 2003: 532) bilgisini verirken Mehmet Hengirmen, Türkçe Dilbilgisi adlı çalışmasında *bulun-, dur-, kork-, otur-, uyu-* eylemlerini (Hengirmen, 1998: 200); Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi adlı çalışmasında bunlara ek olarak *ağla-, bak-, gül-, kalk-, konuşmak-, sus-, uyan-, yat-, yürü-* eylemlerini durum eylemi (Hengirmen, 1999: 333) sayar. Tahsin Banguoğlu’nun çalışmasında sadece *bekle-, yat-, sus-* durum eylemleri yer alır (Banguoğlu, 2007: 408).

birincil özne yüklem
1.a. *Çocuk-Ø* *uyudu.*

yapan özne: *çocuk-Ø*
birincil özne

birincil özne ikincil özne yüklem
1.b. *Annesi-Ø* *çocuğ-u* *uyu-t-tu.*

yaptıran özne: *annesi-Ø* yapan özne: *çocuğ-u*
birincil özne ikincil özne

Örnekte (1.a) birincil özne (çocuk), yaptırım ekinin eyleme katılımıyla (1.b) birlikte ikincil özneliğe (çocuğu) yükselir. Bunu şöyle kurallaştırmak mümkündür:

Etken, yaptırımlı, geçişsiz durum eylemleri, kuracakları cümleye zorunlu öge olarak {-Ø} ekiyle çekimlenmiş, birincil özne görevinde bir ad /zamirin yanı sıra bir de {-Ø} /-I} ekiyle çekimlenmiş, ikincil özne görevinde bir ad /zamir ister. Cümlede birincil nesne yer alamaz.

birincil özne birincil nesne yüklem
2.a. *Ayşe-Ø* *dünkü konuy-u* *konuştu.*

yapan özne: *Ayşe-Ø* etkilenen nesne: *dünkü konu-y-u*
birincil özne birincil nesne

birincil özne ikincil özne birincil nesne yüklem
2.b. *ben-Ø* *Ayşe 'y-e* *dünkü konuy-u* *konuş-tur-dum.*

yaptıran özne: *ben-Ø* yapan özne: *Ayşe-y-e* etkilenen nesne: *dünkü konu-y-u*
birincil özne ikincil özne birincil nesne

Etken, yaptırımlı, geçişli durum eylemleri, kuracakları cümleye zorunlu öge olarak {-Ø} ekiyle çekimlenmiş, birincil özne görevinde bir ad /zamirin yanı sıra bir de {-A} ekiyle çekimlenmiş, ikincil özne görevinde bir ad / zamir ister. Cümlede birincil nesne, zorunlu öge olarak yer alır.

Kılış ve bazı durum eylemleri için bağlayıcı gözükten bu kural, geçişli durum eylemlerinde farklı çalışabilir. Kimi durumlarda ikincil özne, kimi durumlarda birincil nesne cümleye giremeyebilir. Ögeler arasında eş değerlik yaşanabilir. *Kapa-, ayak dire-, bekle-* gibi geçişli durum eylemleri, yaptırım eki aldıklarında kimi zaman cümledeki öge sayısında artış

olmayabilir.

	birincil özne	birincil nesne	yüklem
3.a.	<i>Kar-Ø</i>	<i>yollar-ı</i>	<i>kapadı.</i>
yapan özne:	<i>kar-Ø</i>	etkilenen nesne:	<i>yollar-ı</i>
	birincil özne		birincil nesne

Kapa-, etken, geçişli durum eylemidir. Kuracağı cümleye (3.a) zorunlu öge olarak birincil özne ve birincil nesne ister. Yaptırım eki getirildiğinde *kapat-* biçimini alır ki morfolojik çatı gereği birincil özne, ikincil özne ve birincil nesneyi kuracağı cümleye (3.b) zorunlu öge olarak yerleştirmesi gerekir.

	birincil özne	birincil nesne	yüklem
3.b.	<i>Kar-Ø</i>	<i>yollar-ı</i>	<i>kapa-t-tı.</i>
yaptıran özne:	<i>kar-Ø</i>	yapan özne:	<i>Ø</i>
	birincil özne	ikincil özne	etkilenen nesne: <i>yollar-ı</i> birincil nesne

“Yoğun kar yağışı, karın yolları kapamasını sağlamıştır. Kısaca kar, kara yolları kapatmıştır.” biçiminde algılanan “Kar, yolları kapattı.” cümlesine bakıldığında eylemdeki yaptırım ekine rağmen ikincil öznenin cümleye (3.b) girmediği görülür. {-t} yaptırım ekinin cümleye girmesiyle gerçekleşmesi beklenen öge artışı gerçekleşmemiştir. Cümlenin olması gereken hâli, “Kar, **kara** yolları kapattı.” iken cümle, sistemde “Kar, yolları kapattı.” biçiminde varlık gösterir.

	birincil özne	ikincil özne	birincil nesne	yüklem
3.c.	<i>Kar-Ø</i>	<i>kar-a</i>	<i>yollar-ı</i>	<i>kapa-t-tı.</i>
yaptıran özne:	<i>kar-Ø</i>	yapan özne:	<i>kar-a</i>	etkilenen nesne: <i>yollar-ı</i>
	birincil özne	ikincil özne		birincil nesne

Bişimsel olarak morfolojik çatı, anlamsal olarak leksik, sentaktik çatı uygulaması gerçekleşmiştir. Birincil özneye ikincil özne, aynı dil biriminde eş değer olduğundan ikincil özne, yüzey yapıya çıkamamıştır. Bunda *kapa-* eyleminin {-t} ekiyle kaynaşım tabanın *kapat-* olarak algılanması gerekçe olarak düşünülebilir. İkincil öznenin zorlama da olsa cümleye girişiyle cümlenin “Kar, **kara** yolları kapattırdı.” biçimine dönüşeceği söylenebilir ki ölçünlü dilde bu kullanım geçerli değildir. Ancak “Emniyet Amiri, o bölgedeki trafik polislerine ana yolları kapattırdı.” örneğinde aynı eylemin cümlesinde hem birincil özneye hem ikincil özneye hem de birincil nesneye yer verdiği görülür. Katmerli ettirgenlik olarak değerlendirilen bu dil olayında, aslında katmerli ettirgenlik olduğu düşünülmemektedir. Birinci ekin işlev kaybı yaşayıp kökle kaynaşması, ikinci eki almasını gerektirmiştir. Benzer uygulamayla, “kök+ek” kaynaşmasının olmadığı başka durum eylemlerinde de karşılaşılar.

	birincil özne	birincil nesne	yüklem
4.a.	<u>Ayşe-Ø</u>	<u>biz-i</u>	<u>bekledi.</u>
yapan özne:	<i>Ayşe-Ø</i>	etkilenen nesne: <i>biz-i</i>	
	birincil özne	birincil nesne	

Örnek cümlede (4.a) algılanması gereken şudur: Buluşma noktasına *Ayşe* bizden önce gider, bekleyen, *Ayşe*; beklenen, etkilenen de *biz* oluruz. *Bekle-* eylemi getirilen yaptırım ekiyle *beklet-* hâlini alır ve kuracağı cümlelerin birincil özne, ikincil özne ve birincil nesne olması gerekir. Yani birincil öznenin ikincil özne olması ve cümleye yeni bir birincil özne katılması zorunludur. Bu durumda cümle, “Ø, *Ayşe*’ye bizi bekletti.” biçiminde kurulmalıdır.

	birincil özne	ikincil özne	birincil nesne	yüklem
4.b.	<u>İzge-Ø</u>	<u>Ayşe’y-e</u>	<u>biz-i</u>	<u>bekle-t-ti.*</u>
yaptıran özne:	<i>İzge-Ø</i>	yapan özne: <i>Ayşe-y-e</i>	etkilenen nesne: <i>biz-i</i>	
	birincil özne	ikincil özne	birincil nesne	

Zorlama cümle / gramer cümlesi olarak kurulan örnekte (4.b) algılanması gereken şudur: *İzge*, buluşma noktasına *Ayşe*’nin *biz*den önce gitmesini sağlar; bekleten, *İzge*; bekleyen, *Ayşe*; beklenen, etkilenen de *biz* oluruz. Ancak bu cümle, ölçünlü dilde böyle ifade edilmez. Morfolojik çatıdan ziyade leksik çatıyla anlam bulur; “*İzge*, *Ayşe*’nin bizi beklemesini sağladı.”, “*İzge* söylemiş, *Ayşe* bizi bekledi.” vb. cümleler kullanılır.

	birincil özne	ikincil özne	birincil nesne	yüklem
4.c.	<u>Ayşe-Ø</u>	<u>biz-i</u>	<u>Ø</u>	<u>bekle-t-ti.</u>
yaptıran özne:	<i>Ayşe-Ø</i>	yapan özne: <i>biz-i</i>	etkilenen nesne: Ø	
	birincil özne	ikincil özne	birincil nesne	

“*Ayşe-Ø* bizi bekledi.” cümlesinin bekleyen öznesi (birincil özne) *Ayşe*, “*Ayşe-Ø* bizi bekletti.” cümlesinde bekleten özne (birincil özne) konumuna yükseltilmiştir. Bekleyen özne, *bizi* zamiriyle verilmiş; etkilenen nesne cümleye girmemiştir. Bu cümlede algılanması gereken şudur: Buluşma noktasına *biz*, *Ayşe*’den önce gideriz, *Ayşe* gecikir. Bu durumda bekleyen, *biz*; gelmeyen *Ayşe*’dir. Yani *Ayşe*; beklenen, etkilenen nesnedir; *Ayşe* gelmeyince bekletmiş olur. Böylece birincil nesneyle birincil özne eş değer olur ve bu yüzden nesne cümlede yer almaz. Bunu daha iyi anlatabilmek için leksik yöntemle “*Ayşe*, gelmeyerek bizim onu (*Ayşe*’yi) beklememizi sağladı.” / “*Ayşe*, bizi kendi için bekletti.” vb. biçimlerde söylenebilir. Funda Kara, bu durumu yaptırım eklerinin pekiştirme işleviyle açıklar: “Geçişli fiillere ulanmasına rağmen eyleyen sayısını artırmayan, cümlede yine iki eyleyen (özne ve nesne) bulunduran yapılarda, ettirgenlik ekleri, cümledeki anlamı ve eyleyenleri kuvvetlendirmek, pekiştirmek maksadıyla kullanılmaktadır. Bu görevi tarihi lehçelerde de en çok /-(I)t-/ ettirgenlik eki üstlenmiştir. Ağzımı kapadım. Ağzımı kapa-t-tım” (Kara, 2016: 1211).

Benzer kullanım, *özle-* eyleminde de söz konusudur.

	birincil özne	birincil nesne	yüklem	
5.a.	<i>Ayşe-Ø</i>	<i>biz-i</i>	<i>özledi.</i>	
	yapan özne: <i>Ayşe-Ø</i> birincil özne	etkilenen nesne: <i>biz-i</i> birincil nesne		
5.b.	birincil özne <i>Ayşe-Ø</i>	ikincil özne <i>Ayşe'y-e</i>	birincil nesne <i>biz-i</i>	yüklem <i>özle-t-ti.</i>
	yaptıran özne: <i>Ayşe-Ø</i> birincil özne	yapan özne: <i>Ayşe-y-e</i> ikincil özne	etkilenen nesne: <i>biz-i</i> birincil nesne	

Ayşe bizi özletti.

Ayşe bizi Ayşe için özletti. = *Ayşe bize kendini özletti.* *Ayşe kendine bizi özletti.*

“Ayşe bizi özletti.” cümlesinin gösterileni nasıl algılanmalı? 1. *Ayşe*'yle uzun süre görüşmediğimiz için biz, *Ayşe*'yi özledik, böylece *Ayşe* uzak kalarak bize kendini özletmiş oldu. 2. *Ayşe*'yle uzun süre görüşmediğimiz için *Ayşe* bizi özledi, böylece *Ayşe* uzak kalarak kendinin bizi özlemesine neden olmuş oldu.

	birincil özne	ikincil özne	birincil nesne	yüklem
5.c.	<i>Ayşe-Ø</i>	<i>biz-i</i>	<i>Ø</i>	<i>özle-t-ti.</i>
	yaptıran özne: <i>Ayşe-Ø</i> birincil özne	yapan özne: <i>biz-i</i> ikincil özne	etkilenen nesne: <i>Ø</i> birincil nesne	

Yaptırımlı durum eylemleri, kuracakları cümleye zorunlu öge olarak {-Ø} ekiyle çekimlenmiş, birincil özne görevinde bir ad / zamir isterler; durum eylemi geçişsizse {-Ø/-I} ekiyle çekimlenmiş, geçişliyse {-A} ekiyle çekimlenmiş ikincil özne görevinde bir ad / zamir zorunlu öge olarak cümleye girer.

Yaptırımlı geçişli durum eylemlerinin kuracakları cümleye zorunlu öge olarak girmesi gereken birincil nesne, ikincil özneye eş değer olursa cümlede yer almaz.

Yaptırımlı geçişli durum eylemlerinin kuracakları cümleye zorunlu öge olarak girmesi gereken birincil nesne, birincil özneye eş değer olursa cümlede yer almaz.

Yaptırımlı geçişli durum eylemlerinin kuracakları cümleye zorunlu öge olarak girmesi gereken birincil özne, ikincil özneye eş değer olursa cümlede ikincil özne ver almaz.

Bu kurallar, yaptıran özneye etkilenen nesnenin; yapan özneye etkilenen nesnenin görev paylaşımı söz konusu olduğu durumlarda geçerlidir ki dönüşlü eylemi düşündürür. Dönüşlü eylemde özne, hem yapan hem etkilenen konumunda olduğundan eylem, geçişli

olmasına karşın kuracağı cümleye birincil nesne almaz.

Yaptırımlı geçişli durum eylemlerinin kuracakları cümleye zorunlu öge olmasına rağmen giremeyen birincil nesne için eksiltme yönteminin uygulanması, bir başka deyişle birincil nesnenin gösterilende varlık bulması, semantik çatıyı düşündürmektedir. Demek ki bu tür eylemlerde çatı, sadece morfolojik yöntemle belirlenmiyor; semantik, leksik yöntemler de devreye girebiliyor.

	<u>birincil özne</u>	<u>birincil nesne</u>	<u>ikincil özne</u>	<u>yüklem</u>
6.a.	<i>Bakıcı-Ø, nihayet</i>	<i>böreğ-i</i>	<i>çocuklar-a</i>	<i>ye-dir-di.</i>
yaptıran özne:	<i>bakıcı-Ø</i>	yapan özne:	<i>çocuklar-a</i>	etkilenen nesne:
	birincil özne		ikincil özne	birincil nesne
	<u>birincil özne</u>	<u>ikincil özne</u>	<u>yüklem</u>	
6.b.	<i>Bakıcı-Ø, nihayet</i>	<i>çocuklar-ı</i>	<i>ye-dir-di.</i>	
yaptıran özne:	<i>bakıcı-Ø</i>	yapan özne:	<i>çocuklar-ı</i>	etkilenen nesne:
	birincil özne		ikincil özne	Ø birincil nesne

Örnek cümlelerde (6.a ve 6.b) görüldüğü üzere, aynı yaptırımlı eylemin (*yedir-*) kurduğu cümlelerin birinde (6.a) {-A} ekli ikincil özne yer alırken, diğerinde (6.b) {-I} ekli ikincil özne bulunuyor. Biçimsel açıdan aynı eylem (*yedir-*), cümlelerin birinde (6.a) birincil nesneyi zorunlu öge olarak yüzey yapıya taşırken diğerinde (6.b) birincil nesneyi göz ardı etmektedir.

6.b’de birincil nesne için eksiltme yönteminin uygulanması, 3, 4, 5 numaralı örneklerde olduğu gibi yapan özne, yaptıran özne ve etkilenen nesnenin görev paylaşımına bağlanamaz çünkü burada farklı bir durum söz konusudur. 3, 4, 5 numaralı örneklerde, ikincil özne ve birincil nesne ya da birincil özne ve ikincil özne eş değer olduğundan öge silme yoluna gidildiği sonucu çıkarılabilir ancak 6.b’de birincil nesnenin cümleden atılması öge eşleşmesiyle açıklanamaz. Dil bilgisel gerekçelere bağlanamayan bu durum, öyleyse eylemin anlamının değişmesinden kaynaklanıyor olmalıdır. “Bakıcı, nihayet böreği çocuklara yedirdi.” cümlesiyle “Bakıcı, nihayet çocukları yedirdi.” cümlesindeki *yedir-* eylemi, biçimsel olarak aynı olsa da anlamsal bakımdan farklıdır. *Yedir-* eylemi, 6.a’da *yemesini sağlamak* anlamını taşırken 6.b’de “doymasını sağlamak” anlamında bir başka eylem hâline geçer: “Çocuklar doydu.” {-DIr} eki, çatı eki işlevinden vazgeçip eylemden eylem yapan türetme eki özelliği kazanır. 6.b’de yine yaptırımlı çatı söz konusudur ama bu morfolojik değil sözcüğün anlamından ileri gelen leksik çatı olarak ele değerlendirilmelidir.

Yaptırımlı geçişli durum eylemleri, kuracakları cümlede birincil nesneyi yüzey yapıya taşırca {-A} ekiyle çekimlenmiş ikincil özne isterken birincil nesne için eksiltme yöntemi uygulanırsa {-Ø/-I} ekiyle çekimlenmiş ikincil özne görevinde bir ad / zamir ister.

Yaptırmalı durum eylemleri için bağlayıcı kural şöyle tanımlanabilir: Geçişsiz, yaptırmalı durum eylemi, yüklemi olduğu önermeye zorunlu öge olarak birincil öznenen başka bir de {-Ø / -I} ekiyle çekimlenmiş ikincil özne görevinde bir ad / zamir isterken geçişli durum eylemi, {-A} ekiyle çekimlenmiş ikincil özne görevinde bir ad / zamir ister. Bu genel kural, bazı geçişli yaptırmalı durum eylemlerinde farklı uygulamalarla kendini gösterir.

1. Geçişli, yaptırmalı durum eyleminin, yüklem olduğu önermede birincil nesneyle ikincil özne, eş değer olduğu durumlarda cümleye birincil nesne girmez. Öge (birincil nesne) eksilmesi gerçekleşir.
2. Geçişli, yaptırmalı durum eyleminin, yüklem olduğu önermede birincil nesneyle birincil özne, eş değer olduğu durumlarda cümleye birincil nesne girmez. Öge (birincil nesne) eksilmesi gerçekleşir.
3. Geçişli, yaptırmalı durum eyleminin, yüklem olduğu önermede birincil özneye ikincil öznenin eş değer olduğu durumlarda cümleye ikincil özne girmez. Öge (ikincil özne) eksilmesi gerçekleşir.
4. Geçişli durum eylemleri, yaptırım eki aldığı kurulan cümlede birincil nesne yüzey yapıya taşınırsa {-A} ekiyle çekimlenmiş ikincil özne; birincil nesne için eksilme yöntemi uygulanırsa {-Ø / -I} ekiyle çekimlenmiş ikincil özne ister.

Kaynaklar

- BANGUOĞLU, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DEMİRCAN, Ö. (2003). *Türk Dilinde Çatı*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- HENGİRMEN, M. (1998). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- HENGİRMEN, M. (1999). *Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- İŞERİ, K. (2008). Ömer Seyfettin'in Yüz Akı Öyküsünün Gösterge Bilimsel Çözümlemesi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 117-139.
- KARA, F. (2016). Oldurganlık ve Ettirgenlik Çatı Eklerinin İşlevleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(3), 1204-1215.
- KERİMOĞLU, C. (2009). Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik. *Turkish Studies*, 4(8), 1734-1745.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 827.
- KORKMAZ, Z. (2003). Türkiye Türkçesinde Fiil Çatısı Üzerine Görüşler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 2001 (I-II)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 193-198.
- MUSAOĞLU, M. (2003). Türkçenin İşlevsel Dilbilgisi ve Metin Kompozisyonu. *Dil Dergisi*, 120, 22-40.

- MUSAOĞLU, M. (2004). Türkçe Dilbilgisinin Düzenlenmesinde Yeni Dilbilimsel Yöntemlerin Uygulanması Üzerine. *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, II, 2139-2155.
- MUSAOĞLU, M. (2008). Türkçede Çatı. *Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 207-234.
- TUNA, O. N. (1986). Türkçede Transitive-Causative “Geçişli-Ettirgen” Fiiller ve Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü. *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXIV-XXV: 381-427.
- ÜSTÜNOVA, K. (2012). Geçişlilik, Geçişsizlik Nitelikleri Değişken Olabilir mi? *Turkish Studies*, 7(2) 7-14.
- ÜSTÜNOVA, K. (2013). Yaptırımlı Eylemlerin Dilde Kullanımı. *Leyla Karahan Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları:1127, Armağan Kitaplar: 3, 851-860.
- ÜSTÜNOVA, K. (2014). Edilgen Çatılı Eylemin Kullanım Alanı. *IX. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*. (26-27 Eylül 2014 Ankara), Ankara: Bilkent Üniversitesi Yayınları, 135-141.
- ÜSTÜNOVA, K. (2015). Eylem-Nesne İlişkileri Üzerine, Sadece {-I}, {-Ø} Ekleriyle Çekimlenmiş Ad / Zamir Alan Eylemler mi Geçişli Sayılmalıdır? *Turkish Studies*, 10(16), 1143-1152.
- ÜSTÜNOVA, K. (2016). Biçimleri Aynı İşlevleri ve Kategorileri Farklı Eklere Yönelik Bir İnceleme. *Turkish Studies*, 11(10), 681-692.
- YALÇIN, N. (2008). Eylemden Sıfat Türetme Sürecinin Anlambilimsel Açından İncelenmesi. *XX. Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitabı*. (XX. Ulusal Dilbilim Kurultayı-2006). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- YILMAZ, S. (2014). Çatı Kavramı Üzerine. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 26(II), 521-535.